

АРКАДІЙ ЖИВОТКО

50 РОКІВ

**(До історії Української Партії
Соціалістів - Революціонерів)**

„ВІЛЬНА СПІЛКА“

Прага 1936

ВИДАВНИЦТВО
„ВІЛЬНА СПІЛКА“

АРКАДІЙ ЖИВОТКО

50 РОКІВ

До історії Української Партії
Соціалістів=революціонерів

П Р А Г А 1936

Український соціалістичний рух, що з кінцем ХІХ. та на початку ХХ. століття став до боротьби за соціальне й національне визволення українського народу, чекає ще на свого історика.

Чекає на свого історика й Українська Партія Соціалістів-Революціонерів.

Досі на тему виникнення, розвитку та праці цієї партії маємо лише кілька згадок, розкиданих у поодиноких писаннях різних авторів та кілька спеціальних оглядів чи розвідок.

Не ставимо своїм завданням і ми, в данному разі, писати історію партії. Хочемо лише накреслити основні віхи її.

Кажучи про виникнення Української Партії Соціалістів-Революціонерів, не можна не згадати тих, свого часу, поширених тверджень од яких ще й сьогодні дехто не може звільнитися. Це твердження про сліпе наслідування її російської «Партії Соціалістів-Революціонерів», залежність від впливів російських та зрештою про нездібність УПСР самостійно орієнтуватися в реальних вимогах українського життя.

Для кожного, хто знає підстави та системи соціалістичного світогляду, є ясно наскільки такі твердження носять поверховий характер. А історичні факти та об'єктивна дійсність свідчать про цілковиту їх безпідставність.

Українська Партія Соціалістів-Революціонерів, як одна з соціалістичних партій, має спільні загальні основи в системі соціалістичного світогляду, що його зустрічаємо у соціалістичних партій, груп чи течій інших народів, як Західної Європи так народів б. Росії (вірменська партія «дашнакцютун», грузинська партія соц.-федералістів революціонерів, Білоруська Партія Соціалістів-Революціонерів). Це партії, що будуючи свій світогляд на плюралістичній*) основі рушійних сил суспільного процесу, приймають інтегральність соціалізму**) та відстоюють метод безпосередньої акції в переведенню його в життя. Таку спільність основних засад соціалістично-революційного світогляду можна бачити в УПСР і з Партією Соціалістів-Революціонерів російською. Це

* Вплив багатьох чинників на суспільне життя.

**) Сукупність і рівність всіх працюючих верств в соціалістичній перебудові (робітництво, селянство, труд. інтелігенція) а не першенство одної з них.

останнє є тим більш зрозумілим ще й з тої причини, що Дніпрянщина, де зродилася УПСР, мала чимало спільного з Росією (властивою) в суспільно-політичних умовах свого буття.

Зрештою, проти твердження сліпого наподіблення чи спадковості каже і сама історія виникнення як Партії Соц.-Рев. (рос.) так і УПСР.

Перші групи Партії Соц.-Рев. (рос.) почали виникати переважно на українських землях та на землях сусідніх із ними з переважаючою більшістю українського населення (Вороніжчина, Курщина) в другій половині 1890-х років. Одним із головних центрів об'єднання поодиноких організацій в ПСР була Київська група. Так само поважну роль в справі об'єднання «південних» груп, отже, груп, що виникли на українських землях, у ПСР відіграла Воронізька група. В серпні 1897 року у Вороніжі відбувся перший формальний зїзд цих груп, в якому взяли участь групи: Київська, Полтавська, Харківська, Воронізька та Петербурзька. На цьому зїзді ухвалено було перевести об'єднання всіх представлених груп в одну організацію та прийняти назву «Партії Соціалістів-Революціонерів». Дальші зїзди цієї партії до року 1900. відбувалися на українських землях: Полтава (листопад 1897), Київ (серпень 1898,) Харків (кінець літа 1900)*).

Про працю цих зїздів можна посуджувати за характеристикою, що її дає історик партії, кажучи, напр. про Київський зїзд: «В програмі цього зїзду бачимо відсвітлення пануючого в південних та східних групах с.-р. бажань виходити в своїх настроях із умов сучасного життя**). Це приводило до того, що праці зїздів конкретно відбувалися під впливом сучасних умов життя на українських землях у першу чергу. Вплив цих же умов відбувся і на складанню програмових основ партії, починаючи ще з її попередниці «Нар. Волі». Головну роль в цьому відіграла думка українців і в першу чергу глибоко критична оцінка М. Драгоманова в напрямі необхідності введення до обсягу революційно-соціалістичної діяльності боротьби за політичну волю, поставивши її в нерозривний зв'язок із боротьбою на соціально-економічному ґрунті. До такої думки привело українських соціалістів помимо позитивного спостереження ними ходу історії західно-європейських народів також і свідомість того, що виборення політичної волі може дати міцний ґрунт для пропаганди національно-культурних та соціально-економічних визвольних ідей на Україні.

*) Перший загальнопартійний зїзд ПСР відбувся р. 1906. у Виборзі.

**) С. Слетов — «К истории возникновения Партии Социалистов-Революционеров» Петроград. 1917., ст. 80.

Вплив цієї думки помічається вже в середині семидесятих років, а позитивні результати його датуються початком вісімдесятих років м. ст., коли російські революційно-соціалістичні групи остаточно вже визнали потребу боротьби за політичну волю.

Під впливом думок українських же соціалістів поставлено було цими групами і справу розв'язки національного питання в формі перебудови Росії на народньо-федеративному ґрунті, з визнанням повної рівноправності всіх національностей Росії. Зрештою під впливом цих же умов і думок було поставлено національну справу і на першому загально-партійному з'їзді ПСР року 1906, зформулювавши її розв'язання в спеціальній резолюції зі зазначенням права кожної нації на самовизначення.

Отже, коли говорити про «впливи», то, як бачимо, чи не скорше можна було б говорити про впливи українські в процесі творення ПСР, а не навпаки. Колиж до цих історичних фактів додати ще той факт, що перший формальний з'їзд рос. Партії Соц.-Рев., що прийняв і саму назву партії — «ПСР», відбувся майже через десять років по виникненню організації українських соціалістів-революціонерів та випрацюванню нею самостійного програму, то тим більш можна бачити в згаданих твердженнях, ба навіть у твердженнях про наподоблення назви, коли не злу волю, то в ліпшому випадку, непоінформованість та поверховість.

I,

П'ятьдесят років тому під впливом М. Драгоманова виникла в б. Росії перша самостійна українська соціалістична організація. Маємо на думці гурток української молоді у Петербурзі, що року 1885. виділився зі загального земляцтва. Була це та організація, коротенькі згадки про яку зустрічаємо в деякого з авторів праць, що торкаються громадсько-політичного руху, п. наз. організації українських соціалістів-федералістів (В. Дорошенко—«Українство в Росії», М. Шаповал «Революційний соціалізм на Україні»), або «гуртка 13.» (М. Василів). Зрештою про цю організацію читаємо в споминках М. Бернштам-Кістяковської («Українські гуртки в Києві другої половини 1880-х та початку 1890-их років» — «За сто літ». кн. III.) та одного з активних учасників організації М. Галина, спогади якого опублікував р. 1932. Український Науковий Інститут у Варшаві.

Більш-менш докладно спинившись на виникненню та праці цієї організації, М. Галин стверджує прийняття нею назви «Української Соціал-Революційної Партії», що ставила своїм завданням організацію: самостійного українського політичного руху, закладання українських соціалістичних

осередків та звязання їх у політичну цілість у формі самостійної української політичної соціалістичної партії...

З метою реалізації поставлених організаційних завдань, гурток цей, що таким чином набрав характеру ембріона першої самостійної української політичної партії в б. Росії, виділив із свого складу комітет, до якого війшли: М. Галин, М. Василів, П. Линтварів, М. Чернишів та Дм. Петровський. Цей комітет доручив двом своїм членам — М. Чернишову та М. Василіву випрацювати проєкт партійного програму. Доручення це згаданими членами було виконано. Після обговорення проєкту програму на комітеті, було його переслано, через члена комітету Дм. Петровського, до Мих. Драгоманова.

М. Драгоманів проглянув та зробив до проєкту свої зауваження (див. «Листи М. Драгоманова до Ів. Франка. Львів. 1906. ст. 190—192) після чого р. 1886 проєкт цей був комітетом остаточно затвержений. Цей програм, один із його авторів, а саме М. Василів р. 1912 опублікував у «Записках Наукового Товариства ім. Шевченка» з поданням деяких даних щодо його історії та з відповіддю на зауваження М. Драгоманова.

Програм цей має той особливий інтерес і цінність, що в він фактично єдиним документом, що свідчить про організаційно-оформлений напрям української політичної думки вісімдесятих років минулого століття. Подавши текст програму, М. Василів не вказав на точну назву організації, думки якої ним зформульовані. Лише навів вступ, що характеризує її, як організацію українських соціалістів федералістів революціонерів.

М. Галин поповнює конкретною вказівкою на те, що наголовок програму комітетом було встановлено, як «Програм Українських Соціал-Революціонерів».

Організація ця проіснувала до 1888 року провадячи свою працю в звязку з гуртками «політиків» («драгоманівськими»), що в ті часи виникали в більших осередках України*).

Протягом наступного десятиліття основні думки програму цієї організації знаходили відгук серед поодиноких осіб, що шукаючи шляхів до втілення їх в організаційні форми, зрештою війшли до складу Революційної Української Партії (РПУ) при її виникненню року 1900. На початку ця партія об'єднувала в собі всі українські революційні течії: соціалістично-революційну народницьку, марксіську і навіть нац.-революційну. Серед її членів цього періоду бачимо, між іншими, і таких представників соціалістично-революційної народницької течії як Микита Шаповал, Олександр

*) М. Бернштам-Кістяковська — «Українські гуртки в Києві другої половини 1880-х та початку 1890-х років» — «За сто літ». 1928. III.

Мицюк, Віктор Чехівський та ін. Та незабаром у житті РУП почала особливо виявлятися перевага марксистської течії. Це привело до виходу з неї соц.-революційних народницьких елементів. Частина з них тоді пішла до існуючої вже на Україні Партії Соціалістів-Революціонерів (рос.), частина залишившись поза партією взялася до організаційної праці на провінції створюючи українські гуртки соціалістів-революціонерів. На початку ці гуртки виявляли себе не дуже виразно. Лише деякі з них брали активну участь в організації аграрних рухів (Полтавщина, Харківщина, зокрема група на Золотонощині).

До року 1905 гуртки ці не створювали організаційної єдності. Щойно по революції 1905 року почали вони в цьому напрямі активізуватися, зв'язуючись між собою та з Києвом. Протягом років 1906—1907 можна було помітити виникання в різних місцях нових гуртків Українських Соціалістів-Революціонерів. У Києві в цей час працював як організатор С. Єфремов. У Харкові заклався гурток при участі М. Залізняка. З участю Микити Шаповала та А. Товкачевського заклався гурток у Чугусві. У Харкові в цей час серед членів гуртка обговорювалася справа боротьби за створення самостійного «Земельного фонду» в разі вивласнення землі на Україні. Подібне відбувалося і в інших місцях. Під впливом укр. соц.-рев. в цей час по селах виносилися масово приговори про скликання Українського Селянського З'їзду у Києві. З'їзд мав бути скликаний Централєю, що вже утворилася в участю М. Стасюка. В цей же час провадилася, поодинокими членами гуртків праця в напрямі організації селянства в «Українські Селянські Спілки». Так, наприклад, таку працю в цей час провадив О. Мицюк на Полтавщині та Катеринославщині та інші*). Тодіж виникла бойова організація революційно-соціалістичного характеру з назвою «Оборона України» («Українська Народня Оборона»). Року 1907. відбувся установчий з'їзд Української Партії Соціалістів-Революціонерів. Програму партії однак на цьому з'їзді не прийняли, а лише окремі точки його виложені були у низці відозв.

Таких відозв партії на прикінці 1906. і в р. 1907. було видано кілька. Поруч із закликами щодо соціально-економічної боротьби, відозви ці виразно зазначували основне домагання і ціль партії-здобуття самостійної Української Держави з демократичним республіканським ладом. Висовуючи ідею державної самостійності України, УПСР вважала, що практичним кроком до її здійснення є виборення автономного ладу та скликання Українського Установчого Зібрання у Києві.

Тодіж відбувся з'їзд і «Оборони України», що ухвалив влити організацію до УПСР під проводом Головної Ради УПСР.

*) З недрукованих [ще спогадів О. Мицюка, за які на цьому місці складаю подяку.

Того ж року був перший легальний виступ українських соціалістів-революціонерів на парламентарній трибуні з точно виробленим програмом. Був це виступ таких послів як Хвіст, Довгополів та ін. Цікавим є уступ того програму в земельному питанні, в якому читаємо: «В ділянці економічній на перший плян ми висуваємо домагання землі народів, якою мають користуватися лишень ті, що вкладають у неї свою працю. Для цього ми вважаємо за необхідне провести в законодавчому порядку примусове вивласнення у краєвий фонд казенних, удільних, кабінетних, монастирських, церковних і всіх приватно-власницьких земель, що перевищують трудову норму, для передання їх у порівне користування трудовому народові»...

Зрештою р. 1908. розпочала свою активну діяльність група українських соціалістів-революціонерів на Чернігівщині (під проводом В. Чехівського).

Але реакція наступних років, із її безоглядним переслідуванням громадсько-політичного життя, з її карними експедиціями, масовими процесами та карами відбилася і на слабому ще в ті часи організмі УПСР та підкосила її молоді сили. Багато її членів опинилися в тюрмах, дехто пішов на заслання, як напр. Хвіст та ін. Дехто з активних працівників емігрував за кордон. Одним із таких був і М. Залізник, що з доручення організації розпочав за кордоном партійну видавничу працю*).

Щойно в серпні 1911 року партія знову виступила зі закликом поновлення старих організацій та закладання нових. Заклик цей читаємо у відозві Головної Ради УПСР.

Подавши оцінку сучасного політичного становища, Головна Рада звертається до всіх товаришів, співчуваючих та до всіх живих революційних сил із закликом: «тісніше стати в ряди борців проти урядової сваволі, економічного визиску та політичного й національного безправя українського народу». Зазначивши, що не зважаючи на всі зусилля реакції «багато організацій і товаришів, не покладаючи рук, і далі провадять без перерви соціалістично-революційну пропаганду та організацію між народом» Головна Рада УПСР вказувала в цій відозві на брак ще одноцільної міцної організації, створення якої вбачала в першу чергу у скликанні партійного зїзду, до якого закликала товаришів готуватися. Тут же відозва вказувала і на те, що Головна Рада УПСР придержується незмінних засад партійного програму і тактики. «Ми є українські соціалісти і революціонери — підкреслювала відозва. — Разом із працюючим селянством, пролетаріатом і інтелігенцією йдемо на боротьбу за спов-

*) Всього видано було поперх 30. назв більших брошур різних авторів (Драгоманов, Кавцкій, Бах, Залізник, Михайленко, Лібкнехт та ін).

нення соціалістичних окликів, за економічну й політичну рівність — за соціалізм». І тут же визначала окремішність завдань українців у соціалістичній боротьбі словами:

«Українці є окрема нація з відмінними, ніж у других народів, обставинами політичними, економічними, суспільними та культурно-просвітними». А тому «будуймож — закликала відозва, — свою власну організацію»*) ...

Наслідки відновленої діяльності незабаром виявилися. З початку 1912. року відновили свою працю деякі зазмерлі було організації та почали виникати нові. З перших треба згадати і Київську та Харківську організації. З нових організацій, що в цих роках почали себе виявляти, були такі, як напр., Баринпольська, Ново-Басанська (закладені Одинцем), Пуховська (на Вороніжщині) та ін. Поза Україною в цих роках виникали гуртки українських соц.-революціонерів у Москві, Петербурзі, Дорпаті.

У зв'язку з війною 1914 року партією було випущено кілька відозв, в яких з'ясовувалося її становище до війни та заклиалося український народ до посилення боротьби з російським урядом. Вказуючи на визиск українського селянства й робітництва та переслідування російським урядом українського культурного життя і руху, відозви ці закликали до організованої боротьби за свої права:

«Борімося за права свого народу. Борімося за його самостійність, щоби він сам правив собою, сам через своїх людей давав собі лад. Борімося за самостійну, ні від кого не залежну Україну! Бо коли ми будемо самі панами на своїй землі, тоді здобудемо собі й краще життя...

Самостійна, ні від кого не залежна Україна... — ось наша ціль!... Хай живе революція для здобуття вільної України! — читаємо в одній з тих відозв, що починалася зверненням: «Брати селяне!»

Друга відозва, видана харківським гуртком УПСР до «Братів хліборобів», закликала, у зв'язку з оповіщенням війни, не піддаватися на облесливі слова царату про визволення чужих народів, але дбати про власне визволення. Для того — уникати йти до війська по мобілізації, а коли не можна булоб цього масово перевести, то не звертати зброї по повороті, а обернути її проти ворогів українського селянства для боротьби за свої права. Про ці права у відозві «До українського народу», що була видана по двох місяцях війни, читаємо: — «Самостійна Україна мислима лише при переведенню в життя нашого давнього гасла — земля для селян! Бо лише відібрання землі від польських і московських панів дасть нам наново силу...».

*) Повний текст відозви подано мною в статті: «До історії Української Партії Соціалістів-Револьюціонерів» — «Вільна Спілка», 1927-29. зб. III.

Звертає на себе увагу відозва до українського робітництва, в якій висловлюється думка, що лише усунення національного гніту одного народу над другим створює відповідні умови для класової боротьби пролетаріату проти своєї буржуазії. «Українське робітництво — читаємо в цій відозві — бореться не лише за національне визволення, воно бореться також за визволення соціальне, за визволення праці від кайданів капіталу. Але воно знає, що лише усунення національної неволі, лише свободний розвиток українського народу дадуть йому змогу всю силу обернути на боротьбу проти сучасного капіталістичного ладу».

У відозві до української інтелігенції читаємо: «Понесім в як найширші круги нашої суспільності й нашого народу гасло самостійної, ні від кого незалежної України в границях цілої тої території, на якій живе наш народ». Закінчується відозва гаслом: «Хай живе Українська демократична Республіка! Хай живе самостійна Україна!»*)

Всі відозви цього часу, видані на Україні й закордоном та поширювані серед народу на Україні виразно підкреслюють шлях боротьби за визволення власними силами та в інтересах українського народу на всіх заселених ним землях в етнографічних межах.

Найбільш помітну діяльність під цю пору виявила київська організація, що року 1915 спромоглася навіть на видання свого нелегального органу п. наз. «Боротьба» та діяльно підтримувала Український Політичний Червоний Хрест в його акції. Тому група ця ставала фактичним центром інших організацій, кількість яких збільшувалася.

«Боротьба» виходила під проводом М. Ковалевського. Між співробітниками були між іншими С. Бфремов, Л. Ковалів, А. Полонський та ін. Був це перший партійний орган УПСР**), в якому між іншими матеріалами був опублікований проєкт програму УПСР, вироблений київською організацією. Року 1916 цей проєкт був виданий окремою брошурою п. наз., «Проект програму партії У. С.-Р.», прийнятого київською групою українських соціалістів-революціонерів***)

На ціж роки (1915—1916) припадає активна діяльність українських соціалістів-революціонерів в кооперації та різних організаціях, як напр., «Юнацька Спілка» та ін.

Та не зважаючи на розвиток організацій на місцях, заповіджений партійний зїзд в цей період скликати не по-

*) Повний текст відозви подано в передмові до брошури Ю. Ручка «Російські соціалісти і теперішня війна» 1915 р.

**) Огляд преси УПСР (1915—1935) зроблений мною в «Трудога Україна» 1934., ч. ч. 11—12.

***) Зміст проєкту подано мною в статті «До історії Укр. П. Соц.-Револ.» — Вільна Спілка», ч. III.

щастило. Натомісць у січні 1915 року відбувся у Москві зїзд делегатів українських соціалістичних партій — українських соц.-дем., та укр. соц.-революціонерів. На цьому зїзді між іншим обговорювалася справа утворення єдиної української соціалістичної партії шляхом об'єднання організацій. До порозуміння однак прийти не пощастило. Після закриття зїзду, частина його, що складалася з представників українських соц.-революціонерів відбула своє окреме засідання, в якому в числі інших взяли участь М. Ковалевський, Л. Ковалів, М. Полоз, М. Шраг та ін.

Щойно року 1917 було скликано **другий**, установчий зїзд партії в днях 4—5 квітня. На зїзд прибули представники партійних організацій Київщини, Полтавщини, Чернігівщини та Катеринославщини. Серед делегатів були партійні робітники, які повернулися щойно зі заслання та повиходили з в'язниць. До президії входили: М. Ковалевський, Л. Ковалів, В. Залізняка, П. Христюк. Зїзд виніс низку ухвал, що торкалися оцінки сучасного політичного становища, становища партії в справах аграрній, робітничій та організаційних. Був обраний Центральний Комітет Партії.

Звертає на себе увагу постанова зїзду в справі скликання Української Установчої Ради та самостійного вирішення на ній господарсько-економічних справ України. Не менш варта уваги постанова зїзду в справі створення на Україні єдиної української соціалістичної партії, для чого зїздом було доручено Ц. К. подбати про можливість об'єднання всіх українських соціалістичних течій народницького характеру. Зокрема прийнято було ухвалу щодо Української Соц.-Дем. Роб. Партії в такій редакції:

«Доручити Ц. К. партії розробити питання про те, на яких умовах моглоб відбутися з'єднання Української Партії Соц.-Революціонерів з Українською Соц.-Дем. Роб. Партією».

Зрештою звернено було увагу на координацію діяльності всіх соціалістичних партій недержавних народів Росії, що провадять боротьбу за національне визволення, в формі створення Центрального Міжнародного органу (Ради).

До Центрального Комітету Партії було на цьому зїзді обрано: Л. Бочковського*), В. Залізняка, В. Ігнатенка, Л. Ковалева, К. Коржа**), І. Маввського, П. Христюка, О. Шлейченка.

У зв'язку з розгортанням подій, що відбувалося швидким темпом та для вирішення біжучих справ організаційного та загально-політичного характеру, протягом року відбулося ще два партійних зїзди та дві конференції.

*) Розстріляно більшовиками у Полтаві р. 1918.

**) Розстріляно Київською Ч. К. у Києві літом 1919 року.

У днях 3—6. червня відбулася конференція, в якій взяло участь понад 60. представників партійних організацій. На цій конференції підкреслено становище партійних організацій щодо самостійного вирішення на Україні земельного питання та взагалі всіх справ господарсько-економічного характеру, обговорено справу державно-правного становища України та прийнято для партії гасло «Борітеся—поборете!».

При обговоренні питання державно-правного становища України, конференція висловилася за федерацію при умові реалізації її шляхом вказаних словами, що «федерацію можна творити тільки шляхом договору суверенних націй, а не накидувати згори» (внес. Охримовича). Цю думку було сформульовано II. партійним зїздом, що відбувся в днях 15—19 липня 1917. в постанові щодо виявлення незалежної волі українського народу в напрямі створення Української Самостійної Демократичної Республіки, що єдина може рішати про такі чи інші стосунки з іншими державами. У знятому становищі над вбачав підстави розвитку таких умов суспільного життя України, що сприялиб розвиткові класової свідомості українських працюючих мас у напрямі міжнародної солідарності, як рівних членів міжнародного союзу трудових мас, скованої до ідеї соціалізму.

На підставі цього, в практичній діяльності, ЦК. заняв становище боротьби за суверенність України, що можна бачити з його постанов у кінці липня та 4. серпня.

«Виходячи з принципу нічим необмеженого самоозначення нації, — каже перша з цих постанов, — вважаючи, що тільки само населення України має право рішати про майбутню долю України і про її відношення до Росії, стоючи разом з тим на становищі, що федерація може бути заключена тільки шляхом добровільного договору між суверенними націями, УПСР визнає необхідним скликання Установчих Зборів України на основі вселюдного, таємного, рівного, прямого й пропорціонального виборчого права. Установчі Збори повинні встановити політичний лад України, перевести всі соціально-економічні реформи (впершу чергу реформу аграрну), проголосити суверенність України, встановити відношення України до Росії та виробити ті умови, на яких Україна може приступити до федерації з іншими націями б. Російської Імперії».

Цей станіще було ще раз підкреслено конференцією 5.—6. вересня резолюцією внесеною Г. Михайличенком*), про як найшвидче скликання суверенних Українських Установчих Зборів незалежно від Всеросійських Установчих Зборів.

Третій партійний зїзд відбувся в днях 21.—24. листопаду. На зїзд прибуло до 500 делегатів. Помимо обговорення

*) Розстріляний денікінцями 3. XII. 1919 р.

та вирішення поточних справ, з'їзд спинився на виробленні соціально-революційного програму діяльності та тактики в напрямі виразної і рішучої класової політики партії.

На цей час припадають вибори до Українських Установчих Зборів та до Всеросійських Установчих Зборів, в яких партія рішила взяти участь з тактичних мотивів. На цих виборах, партія здобула найбільшу кількість голосів (73%). А при виборах до Українських Установчих Зборів УПСР разом з Укр. Селянською Спілкою здобула 142 мандати на 208 обраних членів. Вибори не змогли відбутися лише в 4. округах: херсонському, харківському, таврійському та острогжському, що мали дати ще 93 послів. Передвиборчі данні свідчили, що й в цих округах УПСР мала переважаючий вплив.

У цих же часах, на одному із засідань ЦК., ухвалено створити бойову партійну організацію, що й було здійснено в першу чергу Київським Комітетом під наз. «Бойовий курінь», а пізніше, такі ж куріні розпочали партійні організації організувати в інших місцях на провінції.

Четвертий з'їзд партії відбувся нелегально вже під час гетьманської влади в днях 13.—16. травня 1918 року. Проїшов цей з'їзд під знаком розколу партії, наслідком чого частина членів партії створила організацію лівих У. С. Р. прийнявши назву «боротьбістів» (за органом «Боротьба»); друга частина створила Організаційне Бюро Центральної течії УПСР у відміну від правої течії, що дуже мало проявила активності, як в той час так і пізніше. Вона, лише в 1921 році, по занятті України совітськими військами, випустила була відозву на еміграції від Організаційного Бюра, після якої і зовсім замовкла. Течія «боротьбістів» пізніш об'єдналася з незалежною УСДРП і створила Українську Комуністичну партію, що потім була большевиками зліквідована. Центральна течія УПСР, залишаючись незмінно на позиціях самостійності і незалежності Української Народньої Республіки, ще довгий час шукала можливостей відновити єдність партії. Але всі переговори з «боротьбістами», що провадилися на початку, не дали бажаних наслідків. «Боротьбісти» безповоротно стали на шлях, що з кожним днем все більш віддалював їх від УПСР поки не привів до КП(б)У. Центральна течія набрала значіння єдиної партії УПСР, що відбула дві конференції — 28. січня 1919 року (Київ) та 7—8. вересня (Вінниця) тогож року, ставши на принцип трудової демократії та боротьби за українську державну незалежність з одного боку з совітською Москвою, а з другого з Денікиним. З цією метою було переведено організацію повстанчих груп на підбитих ворожими силами частинах України під зверхнім проводом Центрального Повстанчого Комітету. Чимало загинуло в цій боротьбі

відданих членів партії*). Багатьох провідників знищено, екаторовано совітською владою пізніш, як то сталося напр., в т. т. Петренком (голова Ц. К.), Малолітком (Сатана), Щадидовим та б. ін.

В ціж тяжкі часи найбільш напруженої боротьби позбавилася партія ще одного з найцінніших своїх членів Д. Одрини — члена Ц. К. (а після Петренка — голови Ц. К.), що вмер від тифу дня 16 листопаду 1919 року вахлорівши під час відвідин шпиталів, як міністер здоровля.

Склад Ц. К. по смерті Д. Одрини, складався з таких товаришів: І. Лизанівського, М. Любинського, Черкаського, Л. Шрамченка, В. Голубовича.

Більша частина членів Ц. К. цього складу залишилася на Україні після захоплення її совітськими військами. Частина членів партії разом із поодинокими членами Ц. К. у листопаді 1920 року виемігрувала за кордон, де в цей час вже провадила працю Закордонна Делегація УПСР у складі: М. Грушевського, М. Шрага, М. Чечеля, Д. Ісаєвича та О. Жуковського.

З цього часу відкривається нова сторінка життя і діяльності УПСР, як на Україні так і за кордоном.

II.

Другим партійним віздом, що відбувся в Києві 15—19. липня 1917 р. була прийнята програма партії. Порівняймо її з програмою Петербурзької організації 1885-6 р.

Програма 1885-6 р. поділена на три основних відділи: 1) культурний бік діяльності, 2) політичні стремління і 3) економічні вимоги.

Порівнюючи головні точки цієї програми з програмою 1917 р. можна виразно помітити їх спільність в основі розв'язання поставлених питань. Різницю можна помітити лише в тому, що коли програма 1885-6 р. переважно ставить питання та робить спроби обґрунтування в напрямі організаційно-пропагандивної праці то програма 1917 р. подає вже деталі конкретного переведення завдань та реалізації політичного світогляду щодо соціально-економічної та національно-політичної перебудови життя України.

Визначаючи своє місце в національному та міжнародньому житті, організація 1885 р. так формулює його у своїй програмі: «Культурний бік нашої діяльності визначається тим, що ми націоналісти. У нас нема наукових даних (тай ледве чи хто зможе їх дати), на підставі яких можна булоб думати, що в майбутньому зникнуть національності і все людство вілеться в однорідне ціле; в силу цього ми відмовляємося від праці на користь фікції еліття людства, що

*) Пугач й Зарудний розстріляні в Києві більшовиками в січні 1918 року.

мусіла б йти в супроводі ігнорування та подавлення національних рис, т. є. страждання живої особи. Об'єднання людства в області культурній ми вбачаємо в об'єднанні наукою та науковою ідеєю поступу, що зовсім не виключає національної індивідуальності*) але «... ми не хочемо ізолюватися й жити так, щоби наші інтереси виключали або протирічили інтересам других національностей, а в сприянні цьому вільному розвитку ми вбачаємо працю у високій мірі космополітичну**).

Цим точкам, що в інших відділах програми мають відповідне поширення — відповідає т. І. відділу А. програми УПСР з 1917 року, де формула «космополітизму» програми 1886. року конкретизується в формулу інтернаціональних взаємовідносин, що виходить з права кожної нації бути рівною між іншими *inter parcs* а не існування по-з а або по-н а д націями бо це буде *supra* або *extra* а не *inter* (М. Драгоманов).

«Стоючи на ґрунті міжнародного революційного соціалізму — каже ця точка програми 1917. року — і приєднуючись до класової боротьби трудівничих мас усіх націй, Українська Партія Соціалістів-Револьюціонерів вважає, що до загально-людських ідеалів ведуть національні шляхи й свідомо стоїть в обороні національних цінностей усіх народів***), признаючи необхідним «боротися за такі міжнародні відносини, якіб... відповідали соціалістичним принципам рівності всіх націй перед Інтернаціоналом».

Констатуючи безправне становище українського народу в Росії в культурному відношенні, програма 1886. року вважає визвольний шлях в цій галузі спільним з визволенням всіх інших народів, що перебувають в Росії в такому ж стані. «... ми не уявляємо собі нашого визволення — читаємо в тій програмі — без такого ж визволення польської, литовської, білоруської, латишської народностей, без визволення Кавказьких народностей та великої маси инородчеських племен та без надання прав на вільний культурний розвиток народностям вкрапленням серед українського народу, а тому ставимо собі обов'язком сприяти, наскільки це в наших силах, культурному визволенню всіх поневолених народностей Рос. Імп.»†). Цебто те, що програмою 1917. розвинено в формі найширшого забезпечення прав національних меншин††).

Відділ другий програми 1885-6. р. зазначає стремління «До повної національної автономії (самовизначення) України, до самоуправління на демократичних основах». Роз-

*) Програма: т. І. відділ А.

**) Програма: т. 5. відділ А.

***) Програма 1917 року т. І. відділ А.

†) Програма 1886.р. т. 7. від. А.

††) Програма 1917. р. т. 4. від. А.

виваючи цю точку програми каже, що «історичному праву» протиставимо право кожної народності на вільний розвиток*). Що до форм взаємовідношень між народами та державами, програма висуває федерацію. Беручи цю форму для українського народу програма виразно підкреслює стремління до цілковитої державної незалежності, як до шляху, яким українській народ міг би приступити до федерації... «ставим питання — читаємо в цьому місці програми — щодо нашої цілковитої незалежності в час коли може наступити переворот; ми не бачимо в такій постановці питання протиріччя супроти чиїх будь інтересів і навпаки, бачимо гарантію від посягання на наші**). Кажучи про територію програма зазначає, що «термін» «Україна» уявляється нам в майбутньому терміном інтегральним в політичному розумінні***»).

Порівнюючи ці точки з програмою 1917. року, знаходимо їх там скупченими в формулюванні, що каже: — «Партія вважає в найближчому майбутньому перебудову сучасних імперіялістичних, сепарованих держав на федерацію демократичних республік... Обсяг суверенності і форма федеративної сполуки повинні бути установлені лише шляхом добровільної умови між суверенними націями...». «Щож до України — каже ця програма — то партія буде боротися за те, щоб Україна приступила до федерації з іншими народами, як демократична республіка, в своїх етнографічних межах, незалежно від сучасної державної приналежності українських земель†). Отже — через самостійність, незалежність, через суверенність лише може бути шлях до федерації з іншими народами і державами. Поруч з тим як в одній так і в другій програмі, виразно підкреслений соборний характер українських земель, як діючих контрагентів можливої федерації. Цей соборний характер в програмі 1886. року вкладено в термін «інтегральності України в політичному розумінню», що покривається з формою демократичної республіки в етнографічних межах, незалежно від сучасної державної приналежності українських земель — в програмі 1917 року. Щодо політичного устрою, то як одна так і друга програма передбачують устрій демократичний, що розвинуто у відділах присвячених розрішенню справ соціально-економічних обох програм. Так програма 1886 року, спиняючись на цьому питанні, виразно підкреслює соціалістичний шлях розв'язання економічних взаємовідносин.

*) Програма 1886. р. точки 1. и 2. від. В.

***) Програма 1886. тт. 1—5. від. В.

***) Тамже т. 5. від. В.

†) Програма 1917. т. 5. від. А.

«Що стосується економічних відношень — читаємо там-то ми є соціалістами, стоїмо за перехід заводів до рук робітничих і землі до рук сільських громад...» Для практичного здійснення цього завдання програма вважає необхідним «перебудову світогляду людини, зміну її інстинктів та звичок, шляхом до чого може бути лише встановлення політичних свобод, що дадуть можливість робити щось істотне (реальне) в цьому напрямі». Сучасні умови, дужа далекі від цих вимог, а тому програма вважає «потрібною і безумовно можливою й тепер таку пропаганду», задачі якої мусілиб полягати у внесенню до революційних рухів» поправки на соціалізм т. є. в попередженню викривлених економічних взаємин в майбутньому після економічного перевороту*). Тому програма накреслює конкретний шлях пропагандистичної праці членів своєї організації.

Порівнюючи цю основну точку програми 1886. року у вирішенні соціально-економічних справ з відповідним розділом програми 1917. року, бачимо їх подібність, що зформульовано з тою лише відміною, що тоді, як програма 1886 року лише ставить справу теоретично, — програма 1917. року підходить до розв'язання вже практично, поширюючи та конкретизуючи постулати програми 1886.

«Партія — каже програма 1917. року — домагається негайної націоналізації всіх тих галузей господарства, які обслуговують найпекучіші житлові потреби людности (залізниця, пароплави, вугільна і цукрова промисловість і т.ін.) та монополізації й державного надзору над виробами тих галузей промислу, націоналізація котрих поки що неможлива**).

Щодо сільського господарства, то «Партія виходить з того становища, — каже ця програма — що велика поширеність на Україні трудових форм сільського господарства поруч з великим землеволодінством, і тісно зв'язана з цим експлуатація безземельного і малоземельного селянства поміщиками, ставить в неможливі умови правильний розвиток сільського господарства на Україні, і тим утворює ґрунт для соціалістичного руху серед трудового селянства. Вважаючи, що необхідною умовою розвитку цього руху є перехід землі до рук трудового народу, партія вимагає, як мінімуму реформ для трудового селянства, негайного переведення соціалізації землі...»***). Далі йде деталізація практичних заходів для реалізації цієї реформи.

Беручи обидві ці програми в цілому, звертає на себе увагу спільність основних засад. Це міцно зв'язує їх між собою, як програми не лише одного політичного світогляду,

*) Програма 1886. р. від. С.

**) Програма 1917. р. т. I. від В.

***) Уступ до підвідділу I. від, В. (там же).

але й як програми одної політичної партії, виникнення яких належить двом добам між собою різко відмінним. Тоді, як перша програма складалася в добу остаточного довершення ліквідації українського народу, як нації та безоглядного придушення будь якого вільного руху соціально й національно поневолених мас, друга програма є продуктом доби, коли революційні хвилі 1917. року відкрили для УПСР двері підпілля та поставили перед нею конкретні завдання реалізації основних думок, покладених в програмі 1886., як думок лише теоретичних, як вислову лише політичного світогляду гуртка. Цим пояснюється і той факт, що перша програма, сформулювавши цей світогляд, чи не найголовнішу увагу звертає на опрацювання шляхів та методів пропаганди його серед ширших мас. Натомість у другій програмі (1917.) знаходимо, побіч з формулою політичного світогляду, що в основному є повторенням світогляду, висловленого у програмі з 1885. року, детальну розробку вже конкретної реалізації його в житті України.

Звертають на себе увагу деякі точки та примітки першої програми з р. 1886. в частині, присвяченій справі пропаганди.

Кажучи про пропаганду в галузі культурно-національній програма ця передбачує працю серед мас головним чином силами інтелігенції та поодиноких одиниць селянства. В галузі політичній — передбачує використання: 1) загально-російсько-гореволюційного руху, 2) сепаратистичних стремлінь деяких народів та 3) децентралістичні рухи деяких провінцій з метою самоуправи.

Даючи пояснення згаданих нами зауважень до програми, зроблених М. Драгомановим, М. Васяків, що був одним з тих кому доручено було випрацювати проєкт програми, вказує, що в точці сепаратистичних стремлінь малося на увазі, окрім Польщі, також «досить рішучий рух Сибіряків і початок тодішнього руху серед молодіжці донського козацтва»*).

І в цій галузі, як і в культурній, програма передбачує сили інтелігенції, а впливи на маси вважає потрібним скеровувати в напрямі — «... викладів основ політичної свободи»... та навязувати з традиціями козацтва та Січі Запорозької»

Найближчою задачею в галузі соціально-економічній програма висовує «сприяння народженню української соціалістичної інтелігенції» та подає шляхи й способи пропаганди серед народу. Щодо цих способів, то звертають на себе увагу, між іншим, такі дві примітки: 1) поширювання серед народу сектантських навчань і 2) терор.

*) М. Васильов: «Причинок до історії українського руху в Росії», «ЗНТШ» 1912 кн. II ст 151.

Примітка 3. до відділу політичного каже: «Ми нічого не маємо проти участі українців, що ясно усвідомлюють себе такими, в терористичних підприємствах».

М. Драгоманов, даючи свої зауваження до програми, спинився між іншим і на цій примітці піддаючи її критиці. Про такі підприємства, на його думку, не варт говорити, їх можна лише робити, коли кому доведеться, але ставити до програми не варто*).

Зрештою, визначаючи своє місце серед сучасного політичного життя та підкреслюючи своє становище до інших політичних організацій, як з боку соціально-політичного так національного, програма 1886. року в примітці 1. політичного відділу зазначає:

«... ми стоїмо за самостійний спосіб діяння українців і, як партії, висловлюємося проти злиття з загально-російськими партіями, а також проти признання української партії фракцією будь-якої з них».

Була це одна з тих перших організацій, що пориваючи з культурницьким українофільством стала на шлях самостійної політичної діяльності. Зформулювавши політичний світогляд у своїй програмі, поклала вона ту основу організованої політичної праці, що в пізніших часах виявилася в низці гуртків, виступів та установчому партійному з'їзді 1907. року й зрештою розгорнулася в 1917. році, міцно стоючи на засадах 1886. р.

Під впливом практичної праці та політичного досвіду чимало можна спостерігти відмін в праці УПСР пізніших часів. Чимало відмін можна побачити і в її проектах програми після 1917. року. Але треба сконстатувати одно, це незмінність основних, головних засад накреслених в житті партії п'ятдесят років тому.

*) М. Драгоманов: «Листи до І. Франка й інш.» Львів, 1906.

**Д о і с т о р і ї У к р а ї н с ь к о ї П а р т і ї С о ц . - Р е -
в о л ю ц і о н е р і в .**

Мих. Грушевський: «Українська партія соціалістів-Револуціонерів та її завдання». — «Борітеся — Поборете», Відень, 1920.

Арк. Животко: «До історії Української Партії Соціалістів-Револуціонерів» — «Вільна Спілка» т. III, Прага, 1927.—29.

Й о г о ж: «Українська Партія Соціалістів-Револуціонерів і преса» — «Трудова Україна», Прага, 1934. Ч.ч. 11—12.

К. Коберський: «Українське народництво по обох боках Збруча», Львів, 1924.

М. Стахів: «Проти Хвиль», Львів, 1934.

М. Шаповал: «Револуційний соціалізм на Україні», Відень, 1920.

Й о г о ж: «Народництво в Українському визвольному рухові» — «Вільна Спілка» т. III., Прага, 1927—29.

«У. П. С. Р. за кордоном» — «Вільна Спілка» т. II., Прага, 1923.

«Дело членов Ц. К. Украинской Партии Социалистов-Револуционеров. Стенографический отчет.»
